

ВИТРИВАЛЕ СЛОВО ПОСТРИВАЙ

Василь ЗАДОРЖНИЙ,

кандидат філологічних наук, м. Київ

Іноді, коли вдумаєшся в зміст якогось слова, коли хочеш збагнути його історію, то бачиш, що чи не найкраще само слово передає інформацію про себе – треба тільки вміти цю закодовану самооцінку виявити. Здається, добрим прикладом єдності змісту і форми слова є дієслово *постривай(те)* – у цій формі наказового способу воно переважно вживається в сучасній українській мові й виражає застереження від небажаних, нерозсудливих учинків, дій або прохання перестати робити чи говорити що-небудь. Значення похвалання, погрози, наприклад, «Постривай же, ось я тобі!..» (Т. Шевченко) [див.: СУМ VII, с. 380], безперечно, уже похідне від першого. Та відповідна форма цього слова, якою в дієслові є інфінітив, у сучасній українській мові має значення «почекати» – *постривати*.

У мові є чимало прозорих слів – як і з погляду будови, так і з погляду лексичного значення. Розгляньмо кілька з них, що будовою схожі зі словом *постривати*. Наприклад, у слові *продавати* легко впізнається первісне кореневе слово *дати*, хоч у процесі історичного розвитку мови семантично вони дуже віддалилися між собою. Їхню словотвірну історію можна відтворити за допомогою доволі простого словотвірного ланцюжка, напр.: *продавати* ← *продати* ← *дати*. Те саме можна зробити зі словом, скажімо, *пізнавати*: *пізнавати* ← *пізнати* ← *знати*, хоч між твірним і похідним теж велика відмінність у семантиці; корінь тут той самий, що й в іменнику *знак*, який є його похідним по іншій лінії словотвору. Іноді похідне дієслово може дуже далеко відійти від свого твірного, але його спорідненість із первісним вивідним все одно доволі легко можна встановити на підставі тотожної словотвірної схеми, як-от: *забувати* ← *забути* ← *бути*. Словотвірний зв'язок цих слів неспростовно засвідчує їхню спорідненість, а вже завданням мовознавців є встановлення того ланцюжка в розвитку значень цих слів, що привів до такої їхньої семантичної віддаленості. Ще складнішим є випадок, наприклад, зі словом *співати*, у якому, виходячи з його сучасної будови, уже важко віднайти його первісний корінь, однак зробити це допоможуть спільнокореневі слова *пісня*, *півень*, *піти* тощо. Отже, первісним коренем сучасного слова *співати* є *-ni-*, а постало воно внаслідок словотвору за тотожною схемою: *піти* → *спіти* → *співати*.

Словотвірна будова слова *постривати* схожа на будову названих дієслів, проте знайти первісний корінь його складно. Однак спробуймо. Оскільки віднімання елемента *-ва-*, котрий, як можна поки що тільки припустити, є суфіксом, робить решту слова незрозумілою, то почнімо розбір його спочатку – від тих частин його, що є або можуть бути префіксами. Префікс *po-* виділяється в ньому легко, бо в сучасній мові є й слово *стривати*. Цікаво, що обидва ці слова мають тотожне значення, нічим не відрізняючись

одне від одного попри словотвірну відмінність. Найголовніше, що треба в них відзначити, це те, що вони є дієсловами доконаного виду: *постривати* (що зроби ти?), *стривати* (що зроби ти?). Це важливо з двох причин. По-перше, якщо префікс *po-* не міняє значення дієслівної дії, вираженої твірним дієсловом, то він має часове значення, що вказує лише на більше її тривання в часі. Та, з другого боку, потреба в новому словотвірному засобі з'явилася, безперечно, у зв'язку з процесом опрощення, що відбувається у слові *стривати*, яке починає сприйматися вже як дієслово недоконаного виду (чого словники сучасної мови поки що не фіксують). По-друге, і це найістотніше, якщо лексема *стривати*, маючи у своєму складі суфікс *-ва-*, за допомогою якого утворюються словформи недоконаного виду, є дієсловом доконаного виду, то це може бути тільки за умови, що воно є префіксальним, пор.: *розжувати*, *поклювати*, *закувати* тощо і *стривати*. Значить, елемент *s-* у ньому теж є префіксом. Отже, первісним коренем цього дієслова є *-tri-*, значення якого, щоправда, поки що залишається незрозумілим. Установити його, очевидно, можна тільки за допомогою аналізу семантики різних слів, що є похідними від основи *тривати*.

Слова у своєму розвитку зазнають поступових змін у значенні. Сучасне значення дієслова *тривати* «відбуватися протягом певного відрізка часу» разом зі значеннями спільнокореневих *тривання*, *тривалий*, *тривалість* тощо вже не дасть змоги побачити його історичну давнину. Так само не допоможе цього зробити й засвідчене в ньому застаріле значення «чекати», напр.: «На мене гримнула бабуса: “Тривай, старий ласун, тривай! Колись застукую... дждуся”» (Л. Глібов) [див.: СУМ X, с. 252], однак воно переконує нас у тому, що ми не помилилися у визначенні словотвірної історії слів *постривати* і *стривати*: вони, справді, походять від слова *тривати*, про що свідчить спільність їхньої семантики. Та дієслово *тривати* у сучасній мові має ще значення, яке вважається тепер діалектним, «жити», «існувати», напр.: «Він [цар велетів] триває в тім камені і пильнує сеї долини» (І. Франко) [див.: СУМ X, с. 252]. Первинність саме цього значення в цьому дієслові очевидна: *жити*, *існувати* – це значить *тривати*, тобто жити, існувати протягом певного часу, відтак легко можна встановити мисленнєвий шлях розвитку в ньому значення «почекати», адже «чекати», «почекати» – це теж процес, розтягнений у часі. Особливо легко це значення розвивається у формі наказового способу, через що слова *стривай*, *постривай* найчастіше вживаються саме в цій формі.

Далі проникнути в первісне значення кореня цієї дієслівної основи нам допоможуть значення похідних слів. Нариклад, прикметник (за походженням дієприкметник) *тривалий* у сучасній мові, природно, має насамперед значення, що безпосередньо виводиться

із сучасного значення твірного для нього дієслова *тривати* – «який довго тривав або триває, продовжується й т. ін.; довгочасний» [СУМ X, с. 252], однак він має ще тепер рідковживане значення «тривкий» [там само], що виражається, як бачимо, словом того самого кореня. Слово ж *тривкий* поєднує в собі значення і «міцний», і «тривалий», і «сильний», і «дужий» [СУМ X, с. 253]; цікаво, що раніше значення «міцний», «грунтовний» фіксувалися й у слові *тривалий* [Грінч. IV, с. 282]. Усі ці значення дуже близькі, взаємопов'язані між собою легкими семантичними відтінками, що дає змогу думці легко переходити від одного до іншого – саме так і відбувався їхній розвиток. Та слово *тривкий* ще має значення, теж рідковживане в сучасній мові, «поживний, ситий» [див.: СУМ X, с. 253]. Немає сумніву, що слово *тривкий* словотвірно пов'язане зі словом *тривалий*, та ще очевидніший цей зв'язок у тепер уже застарілих лексемах *тривавий*, *тривавкий* [Грінч. IV, с. 282] з тими ж значеннями, які своєю будовою унаочнюють спосіб постання в нашій мові сучасних слів *тривалий*, *тривкий*. Цікаво також, що коли в сучасній мові семантичний зв'язок між прикметником *тривалий* і словотвірно похідним від нього іменником *тривалість* стандартний – як між прикметником, що позначає певну якість, та іменником зі значенням абстрактної опредмеченості цієї якості, то раніше прикметник *тривалий* мав, як уже вказувалося, значення «міцний», «грунтовний», а іменник *тривалість*, крім значення «міцність», ще – «бадьорість, бадьорий стан, силу в тілі» [Грінч. IV, с. 282], що можна побачити в такому контексті: «Як не їсть чоловік довго скоромної страви, так нема й тривалости» [див.: там само]. Це все, звичайно ж, лексикографічні визначення; усі значення цих слів у живому мовленні, безперечно, були взаємопов'язаними.

Ще один прикметник віддієприкметникового походження *тривний* має значення «поживний», «ситний», «легкотривний», «стравний» [Грінч. IV, с. 282], які ведуть нас до слова *страва*, що вже фігурувало в ілюстрації до слова *тривалість*, де зазначалося, що тривалість (силу в тілі, бадьорість та ін.) дає страва. Саме це слово, *страва*, уможливило перехід до ряду утворень із іншим звуковим оформленням кореня, який, проте, етимологічно пов'язаний з коренем *-три-*. Прикметник із коренем *-три-* *трієвий* [див.: Грінч. IV, с. 282] має синонім *травний* «легкотравний», «стравний», «поживний» [див.: Грінч. IV, с. 282], що видно з такого контексту: «Це хліб добрий, травний, не то що торішний, що не знати, що й їв» [там само]. Синонімічність цих слів не випадкова, бо *травний* походить від дієслова *травити*, що має значення «перетравлювати їжу» [Грінч. IV, с. 278]. Цікаво, що це дієслово має ще значення «витрачати», «тратити» [див.: там само]. Те, що тепер може здатися дотепом, насправді було просто практичним поглядом на речі, адже перетравлювати – це, справді, витрачати, тратити, знищувати. Саме таким способом розвивалася думка наших предків, коли

первісне значення дієслова *потребляти* «нищити» згодом змінилося на «споживати», «уживати», які й стали мотивуючими для сучасних слів *потреба*, *потрібний* тощо.

Отже, значення дієслова *тривати* «тратити», «витрачати» відсилають нас до ще одного звукового варіанта кореня, що міститься у словах *труїти*, *трутинá*, *трутизна*, *отрута*, *отруя* тощо – усі вони мають значення отрути або отруювання, тобто не споживання чого-небудь з корисною для людини метою, а використання задля знищення. Під час аналізу утворень із первісним корнем *-тру-* потрібна обережність. Наприклад, утворенням того самого кореня може здатися слово *трунок* «напій», див.: «Не жалуйте, діти, трунку дорогого, із двора не выпускайте тверезим нікого» (П. Куліш) [СУМ X, с. 298]. *Трунком* може називатися й просто будь-який відвар із трав, лущиння тощо переважно для лікування. Та насправді слово *трунок* «напій» є запозиченням із німецької мови – *trunk*, пор. сучасн. англ. *drink* – «пити», «пиття», «напій». Та українська мова має і своє власне слово *трунок* – тепер діалектне зі значенням «шлунок», що чи не найкраще дає змогу уявити собі семантичний зв'язок між усіма розгалуженими словотвірними гніздами всіх трьох етимологічно споріднених коренів *-тру-*, *-трав-*, *-три-*, адже травлення, перетравлювання їжі відбувається саме в шлунку, а їжа, харчування є доконечно потрібною, фізіологічно зумовленою передумовою життя, існування, тривання. Між іншим, коли йти ще далі, то можна встановити, що всі ці значення беруть початок у дієслові з цілком конкретним значенням *терти*: так наші предки уявляли собі процес травлення – як перетирання, розтирання їжі. Прикметник *тертий* у переносному значенні вживають на означення людини бувалої, досвідченої – *тертий калач*. Можна припустити, до речі, що в сучасній мові є багато таких прислів'їв, приказок, фразеологізмів, які мають набагато глибший зміст, ніж здається нам, адже усталені мовні звороти ми повторюємо автоматично, як цілокупний вислів, тим часом значення його складників може мінятися. Саме в цьому, на нашу думку, найповніше, сказати б, глибинніше виявляється тривання мови від найдавніших часів аж досі, її життя. Ця її властивість поєднувати в собі старе з новим, коли друге виростає з першого, робить її одночасно дуже давньою і завжди сучасною. Власне, через таку свою природу мова є не лише засобом спілкування між людьми; вона є культурно-історичним духовним феноменом, що робить кожне наступне покоління її носіїв спадкоємцем мисленнєвої й духовної діяльності **всіх** попередніх поколінь, олюднюючи, таким чином, людину.

А щоб так було, потрібна неабияка витривалість. Чи не таким виявилось в нашій мові слово *постривати*, що пройшло доволі складний шлях словотвірної розбудови й розвитку різноманітних значень, аби мати право коротко, але виразно озватися до нас у потребі наказово: *постривай!*

Список скорочень використаних джерел

Грінч. Словарь української мови: в 4 т. / упоряд. Б. Грінченко. – К., 1907–1909.

СУМ Словник української мови: в 11 т. – К., 1970–1980.